

Црква у селу Велика Иванча на локалитету „Манастир“

ЗОРАН СИМИЋ

Село Велика Иванча лежи на јужним падинама планине Космаја, између Бесне и Сленичарске реке. Са севера је сеоски атар омеђен брдом Лупоглав, на истоку су Нерезиње, а с југа брдо Коса, које је граница атара Иванче и Стојника (аранђеловачког), док са западне стране границу чине косе брда Округлице и Прокопа.

Село је разбијеног типа, с кућама груписаним по крајевима. Река Бесна дели село на „Овај“ и „Онај“ крај. Део села непосредно уз леву и десну обалу Бесне, где су данашња црква и стара школа, назива се Река, а даље су Ливаде, Караула, Крушик, Липар и Равни Луг.

Прве помене о селу имамо у „Турском попису влаха Београдске нахије из 1528. године“, где се наводи село Иванча са 4 дома и 5 табија¹, и у попису села београдске нахије из 1530. године, где се наводи да село има 30 домова.² Нешто касније, 1536. године, забележено је село Иванчи са 27 домова и примићуром.³ У другој половини XVI века, тачније, 1560. године, село Иванчи има само 11 домова и припада авалској нахији.⁴ Изгледа да је село у току XVII века сасвим опустело, па је тако и у попису из 1717. године Велика Иванча означена као ненасељено место београдског дистрикта.⁵ Тек у почетку XIX века насеље Иванча поново оживљава.⁶

Важно је напоменути да се у турским пописима до 1560. године на овом простору појављују још три села која се налазе непосредно једно поред другог, и то Турчић⁷, Бесна⁸ и Следеничар (Сланичар).⁹ Локација села Турчића могла би се тражити у потесу Турчићу, у атару Велике Иванче, према граници с атаром Кораћице.¹⁰ Ту се данас налази и поток с истим именом. Село је после 1536. године запустело, јер се у доцнијим пописима не помиње. Данас на целом простору потеса Турчића нема видљивих археолошких трагова овог насеља.

Село Бесна, по свему судећи, налазило се негде у горњем току реке Бесне, на падинама Космаја, северно од данашњег села Иванче. Данас је тај део Космаја под густом шумом и ненасељен. Веома је тешко уочити било какве трагове ранијег насељавања тих простора.

Село Следеничар или Сланичар, како се појављује у пописима, забележено је најпре у београдској, а затим у авалској нахији, као и Иванча. Његову локацију вероватно треба тражити у изворишном делу Сленичарске реке, северозападно од данашњег села Иванче, на потесу званом Селиште испод брда Лупоглав. При анализи података и топонима на терену поставља се и питање лоцирања села Иванчи (Велика

Иванча) из поменутих пописа. На основу претпостављених локација за села Турчић, Бесну и Следеничар, може се извести закључак да се село Иванчи налазило негде на простору данашњег села, у средњем току реке Бесе, иако на терену данас нема видљивих археолошких трагова старијег насеља.

Имајући у виду претпостављене локације свих села, може се закључити да је атар села Иванчи у то време био знатно мањи него данас, али да је ово подручје било веома густо насељено у средњем веку.

У атару данашњег села Велика Иванча, приликом археолошког рекогносцирања које је извршио Завод за заштиту споменика културе града Београда у току 1972. године, евидентирана је касносрпска некропола на локалитету „Нерезине“ и остаци објекта на локалитету „Манастир“, за који се том приликом претпоставило да су остаци цркве. Претпоставка је изведена на основу видљиве, у целини сачуване, часне трпезе и конфигурације терена где су били запажени трагови малтерног шута. На овом локалитету, у току 1984. и 1985. године, изведени су сондажни археолошки радови с циљем да се утврди положај и облик основе цркве, степен очуваности и да се добију основни елементи за њено датовање.¹¹

Локалитет „Манастир“ лежи у северном делу села, у долини реке Бесне. Остаци објекта налазе се на омањој троугаоној заравни формираној између реке Бесне, потока Точка и безимене падине, огранка Космаја. Локалитет је на утрини, у приватном поседу Веселина Николића из Велике Иванче (сл. 1).

¹ Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда*, књ. I. св. 1, Београд 1964, 90.

² Х. Шабановић, *op. cit.* 235.

³ *Ibid.*, 319—320.

⁴ *Ibid.*, 552.

⁵ Д. Поповић, *Србија и Београд*, Београд 1950, 21; Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик САН ХСVI (1948) 35.

⁶ Б. Дробњаковић, *Космај*, СЕЗ XLVI, Насеља, књ. 26 (1930) 66.

⁷ Х. Шабановић, *op. cit.* 88 и 285.

⁸ *Ibid.*, 89, 228 и 558.

⁹ *Ibid.*, 89, 227, 286 и 568.

¹⁰ Р. Т. Николић, *Околина Београда*, СЕЗ V, Насеља, књ. 2 (1903) 1068—72.

¹¹ Радови су извођени од 09—14. октобра 1984. године и 07—12. новембра 1985. године. Екипу су сачињавали археолог Зоран Симић и архитект Милинко Ивановић, сарадници Завода за заштиту споменика културе града Београда.

У селу се до данас сачувало предање да се на том месту некада налазио манастир. Предање говори да су по доласку Турака у ове крајеве калуђери напустили манастир и побегли у неки од манастира на Фрушкој Гори, сакривши црквене драгоцености негде у близини цркве.¹²

Не улазећи у веродостојност приче о постојању закопане ризнице, осврнућемо се само на податак да се на том месту некад налазио манастирски комплекс. Наиме, на десној обали потока Точка, насупрот места на коме се налазе остаци цркве, копајући темеље за викендкућу Младен Ацић из Младеновца, према његовом причању, наишао је на остатке неке грађевине чији је материјал искористио за градњу куће. По њему, радило се о зидовима од камена у кречном малтеру дебљине око 0,60 m. На површини терена сада нема видљивих трагова остатака тог објекта. Али положај и величина платоа дозвољавали су могућност да су се ту налазили објекти неког мањег манастирског комплекса. Због тога је приликом извођења археолошких радова на истраживању цркве обављено и сондирање околног простора како би се проверили добијени усмени подаци (сл. 2).

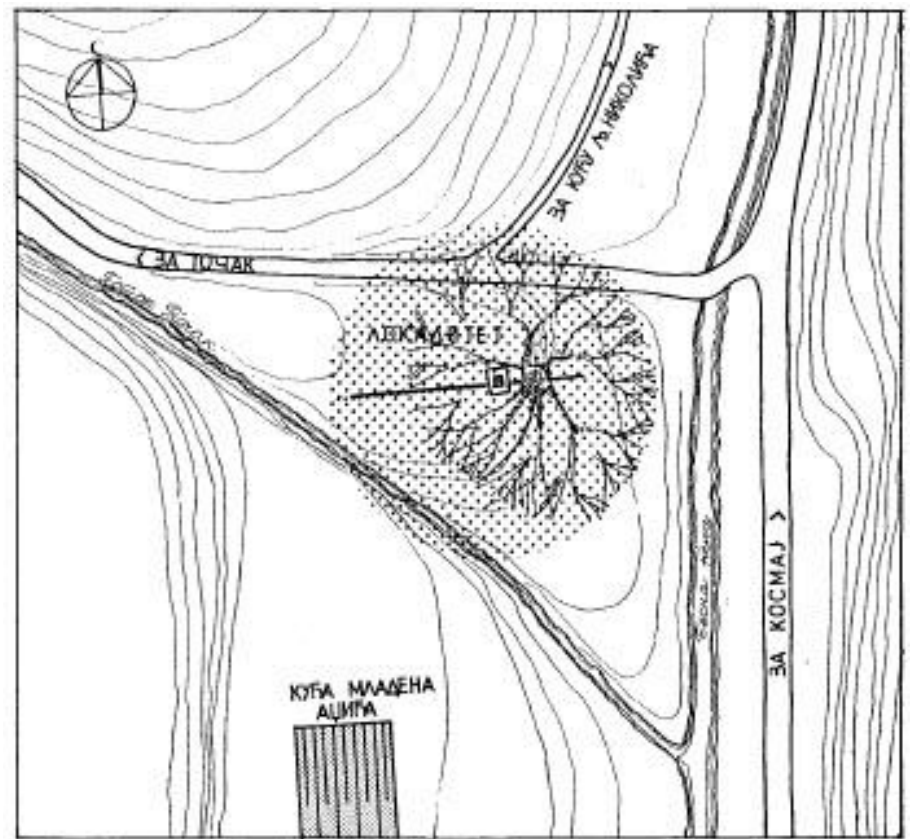
У току истраживања на цркви јасно је дефинисана њена основа и добијени су подаци о сачуваној висини зидова, начину грађења, нивоу пода, темељној зони и улазу.

Црква је једнобродна грађевина, правоугаоне основе, спољних димензија 13,30x6,80 m, са плитком олтарском апсидом, полукружном споља и изнутра. Четири масивна пиластра, по два на северном и на јужном зиду, деле унутрашњи простор цркве на три травеја. Сва три травеја различитих су величина. Централни травеј је највећи и има димензије 4,25x5,25 m, западни 3,00x5,25 m, а источни 1,16x5,25 m. Унутрашњи полупречник апсиде је 1,85 m, а унутрашње димензије цркве су 11,60x5,25 метара.

По подужној оси, црква је оријентисана истокзапад, с одступањем од око осам степени према северу. На ово одступање вероватно је утицала конфигурација терена, односно положај платоа на коме се црква налази.

Улаз у цркву, као што је уобичајено, налазио се на западној страни (сл. 3).

Очувана висина зидова цркве је различита. Југоисточни угао објекта у целини је разорен тако да овом приликом нису могли бити утврђени чак ни обриси темељне јаме укопане у здравицу. До оштећења овог дела објекта највероватније је дошло радом воде потока Точка, који је засецајући обалу поткопао југоисточни угао објекта. И део зида апсиде је до темеља урушен израстањем великог храста у простору где је био олтар цркве. Северни и јужни зид цркве такође су оштећени на два места ископавањем савременог канала за водовод. Западни зид цркве, који је као и јужни у целини

Сл. 1. Ситуација локалитета „Манастир“

Fig. 1. Le site archéologique, appelé «Manastir»

откривен, неједнако је сачуван. Део зида јужно од улаза је обрушен, док је северни део западног зида преостао у целини. Овај зид је шири од осталих зидова објекта, вероватно због нестабилности терена на западном делу платоа, јер је у непосредној близини потока. Ширина овог зида је 0,90 метара.

Са спољне стране западног зида испред улаза у цркву налази се једна конструкција дужине 1,20 m, ширине 0,35 m и висине једног реда камена, у малтеру, која вероватно представља субструкцију за камени праг пред улазом у цркву.

Од самог улаза у цркву нешто боље је сачувана северна бочна страна, док је јужна доста оштећена и могла се констатовати само на основу трагова. Судећи по очуваном делу на коме нема трагова камених доворотника, може се претпоставити да су постојала само дрвена врата у оквиру. Ширина врата износила би 1,30 m. Надземни делови зидова цркве сачувани су просечно у висини од око 0,60 m од нивоа пода (сл. 4).

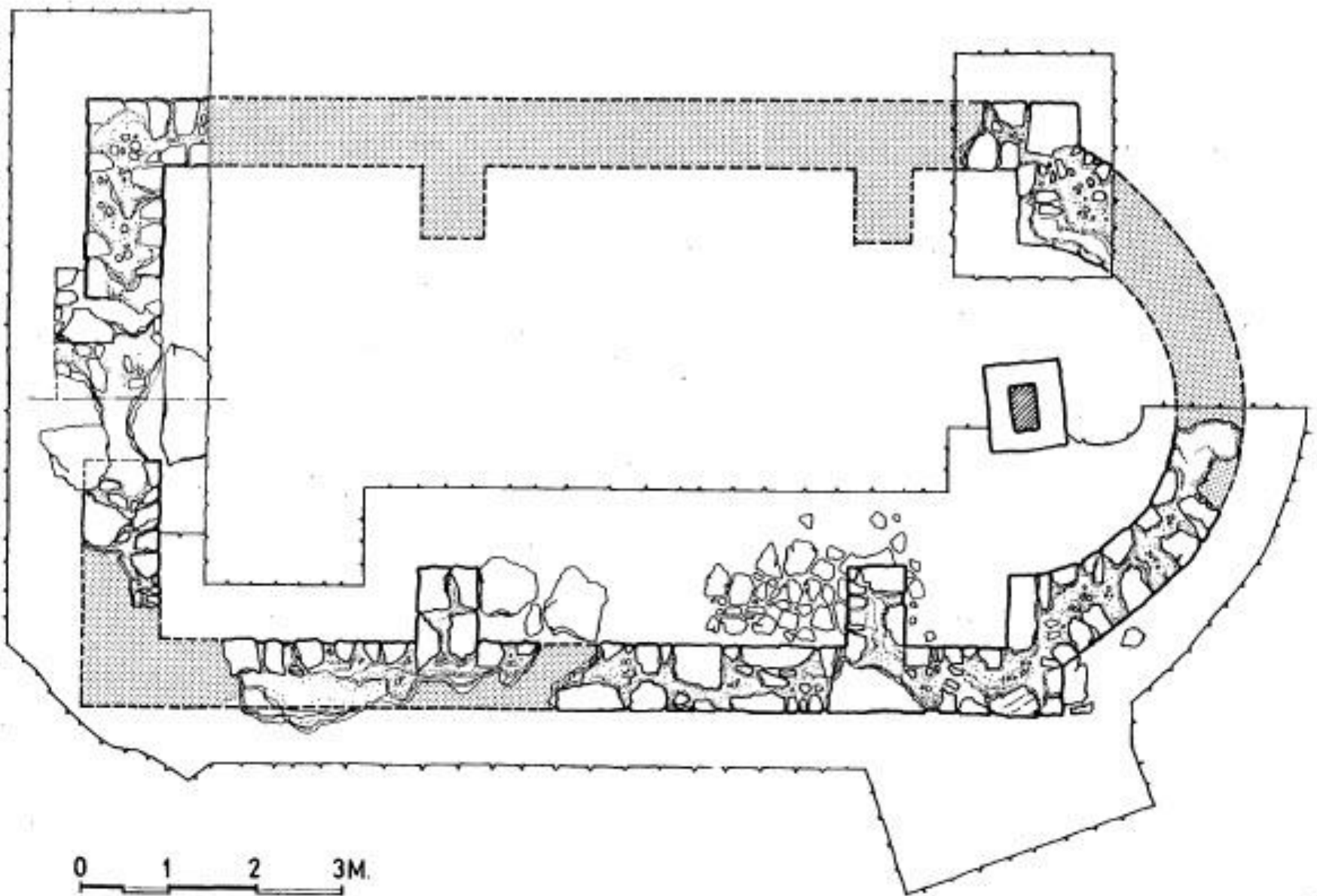
На сачуваним деловима, зидови цркве, ширине 0,70 m, били су чврсто грађени од већих блокова и крупнијег камена, необрађених или мало притесаних, сложених у неправилне редове и везаних кречним малтером слабијег квали-

¹² Предање о постојању манастира на овом локалитету чули смо од мештана из Велике Иванче, Милована Чумића, Животе Павловића, свештеника Владимира Јовановића и других.

Сл. 2. Изглед локалитета пре ископавања

Fig. 2. Le site archéologique avant le commencement des fouilles

Сл. 3. Основа цркве

Fig. 3. Le plan de l'église

тета. Пиластри у цркви грађени су у истој техници и у грађевинској су вези са бочним зидовима цркве, односно истовремени су.

Зидови у унутрашњости цркве, на основу остатака у југоисточном углу апсидалног простора и углу западног пиластра и јужног зида у централном травеју, били су грубо малтерисани белим кречним малтером. На откривеним остацима зидова, као и у шуту из унутрашњости цркве, није било трагова фрескомалтера, што јасно говори да црква није била живописана. Спољне фасаде цркве биле су изгледа само дерсоване. На очуваним деловима зидова није било трагова прозора, што је и разумљиво ако се има у виду да су зидови сачувани до висине од око 0,60 m, а да су се прозори налазили у вишим деловима зидова (сл. 5).

Под у цркви био је рађен од камених плоча неједнаке величине, утопљених у тању малтерну масу слабијег квалитета. Ниво пода у наосу и олтару био је на истој коти. Са спољне стране око цркве изгледа да се налазио тротоар, такође од камених плоча, који није сачуван. Ово се да закључити на основу налаза, *in situ*, једне плоче на југоисточном рамену апсиде која је делимично залазила у источни зид цркве.

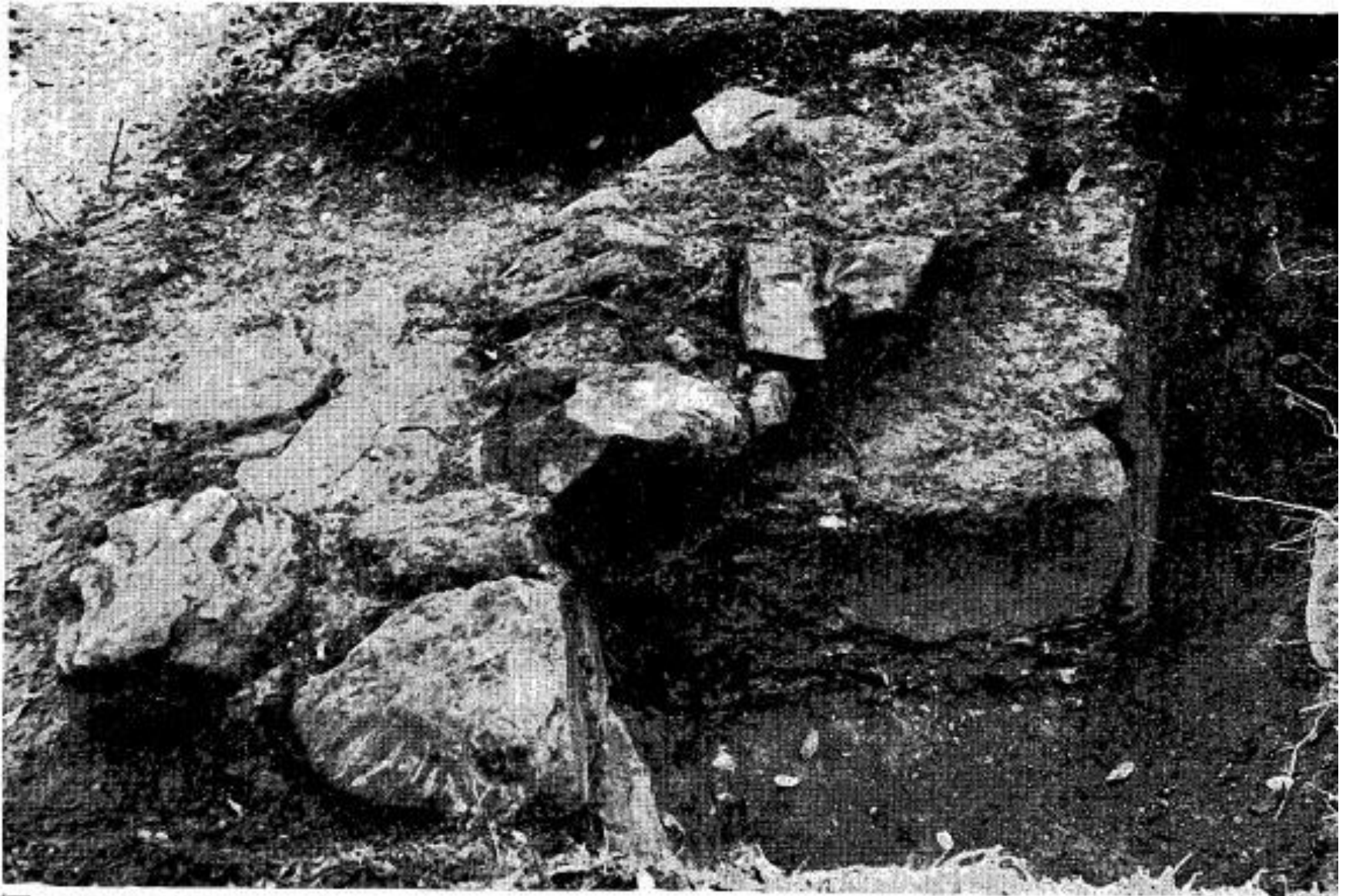
О кровном покривачу и кровној конструкцији за сада се не могу извести никакви закључци. Црква је вероватно била засведена полуобличастим сводом и са кровом на две воде. Правоугаони централни травеј цркве можда указује да црква није имала куполу. Међутим, пошто је познато да се куполе конструктивно могу решавати и прстенастим сужавањем дела испод тамбура, не може се дефинитивно одбацити и та могућност.

Темељна стопа цркве рађена је од камена заливеденог кречним малтером и исте је ширине као и надземни делови зидова. Темељна јама укопана је јако плитко у здравицу, само у висини два реда камена, односно око 0,30 m, док је у западном и источном делу скоро на самој површини терена.

У слоју у цркви, пронађено је само неколико комада каменог косо профилисаног унутрашњег венца и један сребрни грош кован 1561. године у грофовији МАНСФЕЛД, из области Марсебурга, у данашњој Саксонији. Других налаза није било.

У току истраживања остатака цркве обављено је и сондирање најближе околине, и то не само платоа на коме се налази црква него и простора на десној обали потока Точак, где су се могли очекивати археолошки остаци. Отворено је укупно шест сонди различитих величина, по три на сваком платоу. Сонде 2/85 и 3/85 постављене на платоу на десној обали потока Точка, са јужне стране викендкуће која се ту налази, нису дале никаквих резултата. Сонда 1/85, која је била постављена на 1,50 m западно од куће, величине 2,00x1,50 m није имала

Сл. 4. Изглед јужног зида цркве
Fig. 4. Le mur méridional de l'église

Сл. 5. Североисточни угао цркве
Fig. 5. L'angle nord-est de l'église

Сонде 1/84, 2/84 и 4/85 отворене су на платоу где се налазе остаци цркве, с њене северне и јужне стране, како би се утврдило евентуално постојање некрополе, мада пре почетка истраживања на овом простору није било трагова надгробних обележја. Отвореним сондама ово је дефинитивно потврђено; некрополе око цркве није било.

Према садашњим сазнањима из историјских извора и на основу резултата добијених археолошким истраживањима, није познато коме је црква била посвећена и ко је био њен ктитор. Име села Иванча, иако можда у измењеном облику, указује на то да је црква могла бити посвећена св. Јовану. По имену патрона храма могло је бити названо и село, што није ретка и неуобичајена појава у нашим крајевима.¹³

Да се одреди време настанка цркве, у недостатку покретног археолошког материјала и података из историјских извора, за сада једину могућност пружа анализа очуваних остатака. По облику основе, ова црква се може уврстити у тип мањих једнобродних грађевина с унутрашњим простором подељеним на три травеја. Овакав тип грађевина веома је чест и распрострањен на подручју целе средњовековне Србије. У мноштву оваквих мањих цркава истог

типа, које се међу собом разликују у детаљима облика основе или конструктивног склопа, црква у селу Великој Иванчи је и својим решењима и територијално најближа црквама Св. Ђорђа на локалитету Кастаљан¹⁴ и Св. арханђела у комплексу манастира Тресије.¹⁵ По облику своје основе и конструктивном склопу, сличности се могу запазити и са црквама Св.

¹³ К. Јиречек, *Хришћански елемент у топографској номенклатури балканских земаља*, Зборник Константина Јиречека I, САН, Одељење друштвених наука, Н.С. књига 33, Београд 1959, 463—528.

¹⁴ Г. Марјановић-Вујовић, *Кастаљан, Неменикуће, манастирски комплекс*, Археолошки преглед 11 (1969) 234—236; Археолошки преглед 12 (1970) 181—183; Иста, *Манастирски комплекс Кастаљан*, Старице ХХХ (1979) 83—89; Иста, *Досије Кастаљан*, Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда; Б. Вујовић, *Црквени споменици на подручју града Београда*, Београд 1973, 162—164.

¹⁵ К. Јовановић, *Две старе цркве у Космају*, Старице Н.Р. III (1908) 173—183; В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, САН, Одељење друштвених наука, Н.С. књига 4, Београд 1950, 11; *Археолошки споменици и налазишта II*, Централна Србија, Београд 1956, 165—166; Б. Вујовић, *op. cit.* 335—342.

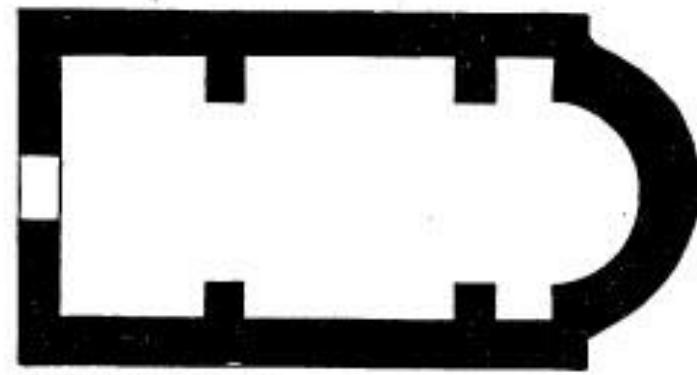
арханђела у комплексу манастира Вујна¹⁶, Св. арханђела у Брезовцу испод Венчаца¹⁷ и Св. успења, метоха манастира Вујна у Бањи Трепчи.¹⁸

Овај тип црквених једнобродних грађевина с прислоњеним бочним луковима и подужним полуобличастим сводом појављује се као засебна целина у градитељском стварању старе Херцеговине у раздобљу од краја XV до почетком XVII века, ослањајући се на облике ранороманичких цркава у Приморју.¹⁹ Али, мислимо да цркве грађене у космајској области и шире на овом подручју, нису могле настати под утицајима из Херцеговине или Приморја. Систем прислоњених бочних лукова с полуобличастим сводом, због својих конструктивних особина, вероватно је примењиван и у другим крајевима, и пре и после овог периода, независно од појава у архитектури Херцеговине за које се објашњења могу тражити у посебним културним и градитељским приликама у назначеном раздобљу на том подручју.²⁰

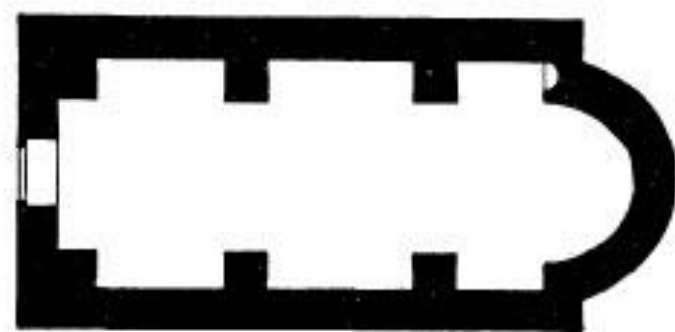
По димензијама основе, црква у Великој Иванчи (13,30x6,80 m) и црква манастира Тресије (13,10x7,20 m), готово су једнаке, док је црква у манастирском комплексу Кастаљану нешто мања (сл. 6). Код свих наведених цркава травеји су различите величине. Приближне дужине су западни травеји цркве у Иванчи и цркве у Тресијама. Централни травеји код цркава у Тресијама и Кастаљану по својој величини скоро су једнаки њиховим западним травејима, док је код цркве у Иванчи централни травеј највећи. Источни травеји код све три цркве знатно се разликују међу собом по величини. Приметна је разлика у облику апсиде код цркве у Тресијама, која је са спољне стране била тространа, док је у Иванчи и Кастаљану била полукружна. С унутрашње стране, олтарска апсида код све три цркве је полукружна, са центром полупречника кривине на правцу унутрашњег лица источног зида.

Док је стање кад су у питању сличности основа код све три цркве доста јасно, јавља се проблем у начину решавања сводних конструкција. За цркву Св. Ђорђа у Кастаљану, према резултатима изведених систематских археолошких ископавања, сигурно је да је у време подизања била засведена полуобличастим сводом и да је тек у другој фази обнове, у време деспота Стефана Лазаревића, добила куполу.²¹

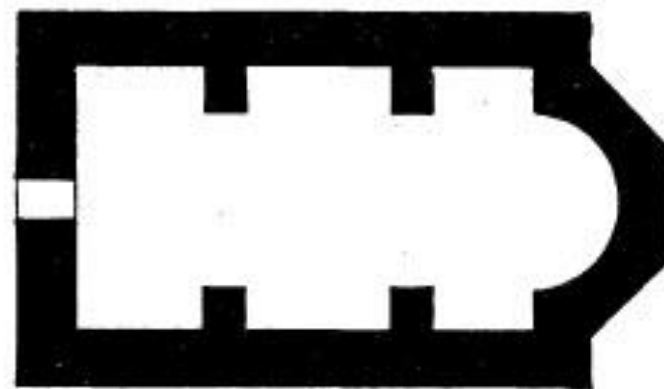
Црква Св. арханђела у Тресијама, још није у потпуности истражена. Ипак, на основу резултата добијених мањим сондажним ископавањима изведеним у оквиру комплекса манастира, већ сада се може закључити да је подигнута у првој половини XV века.²² Последњом обновом из 1940. године, која је урађена веома лоше, потпуно је промењена диспозиција њене основе и дозидана је купола, која, како се види на једном старијем техничком снимку, раније није постојала. И црква у Иванчи, као што

ИВАНЧА

КАСТАЉАН

ТРЕСИЈЕ

Сл. 6. Упоредни преглед основа аналогних цркава

Fig. 6. Présentation comparée des plans analogues des églises

смо већ напоменули, била је највероватније засведена полуобличастим сводовима ојачаним луцима ослоњеним на пиластре.

Црква у Иванчи, према одликама своје архитектуре, највероватније потиче из истог времена као и аналогни храмови у Тресијама и Кастаљану. Приближно истом времену, према садашњим сазнањима, припадају и цркве у Брезовцу и Бањи Трепчи, које нису директно везане за космајско подручје. Не треба занемарити чињеницу да је овај простор током XV века интензивно живео у оквиру деспотовине. Време деспота Стефана Лазаревића представља

посебно значајан период, јер је тада београдска област постала привредно, културно и црквено средиште српске државе.

Вероватно је у то време, у првој половини XV века, и саграђена црква у Иванчи на локалитету Манастиру. Сигурно је да она није била подигнута у оквиру неког манастирског комплекса, већ да представља једну од многих сеоских цркава, вероватно за села Бесну и Иванчу, која се појављују на тим просторима у историјским изворима.

Током XVII века, кад се на овом подручју воде чести ратови између Аустрије и Турске, дошло је до великих померања становништва, тако да су ови крајеви скоро потпуно запустели. Можда је у то време страдала и ова црква и никад више није била обновљена, а с поновним оживљавањем села Иванче током XIX века подигнута је 1866. године црква на новој локацији, где се и данас налази црква посвеће

на св. Димитрију, обновљена шездесетих година овог века.

¹⁶ Б. Мано-Зиси, *Старинар VIII—IX (1933—34)* 242; *Археолошки споменици и налазишта II*, 160—162; Ј. Вујић, *Путешествије по Србији II*, Београд 1902, 146.

¹⁷ В. Петковић, *ор. cit.* 9; *Археолошки споменици и налазишта II*, 163—165; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи II*, 3688/9; Љ. Ковачевић, *Неколико српских натписа и биљежака*, *Старине ЈАЗУ X (1878)* 270.

¹⁸ *Археолошки споменици и налазишта II*, 166—167; В. Петковић, *ор. cit.* 327; Б. Мано-Зиси, *Старинар VIII—IX*, 243.

¹⁹ В. Кораћ — В. Ј. Бурић, *Цркве са прислоњеним луковима у старој Херцеговини и дубровачко градителство, XV—XVII век*, Зборник Филозофског факултета VIII—2 (1964) 561—599; М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске владавине 1459—1690*, Београд 1984, 59—62.

²⁰ В. Кораћ — В. Ј. Бурић, *ор. cit.* 593—595.

²¹ Г. Марјановић-Вујовић, *Старинар XXX*, 86.

²² Обрада података у току, необјављено.

L'église du village de Velika Ivanca dans le site archéologique «Manastir»

ZORAN SIMIĆ

Le site archéologique appelé «Manastir» se trouve dans la partie septentrionale du village de Velika Ivanča. Ce site fut relevé en 1972, lors d'une visite des environs de la ville de Mladenovac. Selon quelques traditions transmises dans le village, c'est à cet endroit que se dressait autrefois un monastère. En 1984 et 1985 furent entrepris des sondages archéologiques dans le but d'établir la situation, la forme du plan, le degré de conservation des vestiges et autres éléments essentiels, nécessaires à la datation de l'église qui est en ruine.

L'église, dont les dimensions extérieures sont de 13 m 30 X 6 m 80, présente un plan rectangulaire et n'a qu'une nef et une abside, celle du sanctuaire, qui est hémisphérique, tant à l'intérieur qu'à l'extérieur. Quatre pilastres massifs, deux sur le mur nord et deux sur le mur sud divisent l'intérieur de l'église en trois travées. L'église est orientée à l'est, son axe est-ouest étant légèrement tournée vers le nord. Ses murs étaient solides: ils étaient bâtis avec des blocs de pierre de dimensions différentes et de formes irrégulières; rudimentairement taillés, ils étaient disposés en rangées irrégulières et liés par du mortier à chaux de qualité médiocre. La hauteur moyenne des murs conservés est de 60 cm. Le sol de l'église était pavé de dalles de dimensions inégales, disposées sur une mince couche de mortier. Quant à l'armature et à la couverture du toit, on n'a pu déduire, pour l'instant, aucune conclusion. A l'intérieur de l'église, outre quelques fragments d'une corniche intérieure, de profil oblique, et une pièce de monnaie en argent, fabriquée dans le comté de Mansfeld, (Saxonomie), on n'a trouvé rien d'autre.

Aucun résultat, ni aucun matériel archéologique ne fut obtenu non plus à l'aide de six sondes, disposées autour de l'église. Faute de matériel et de données provenant de

ques, le seul moyen de déterminer la date de construction de l'église de Velika Ivanča a été celui d'analyser les vestiges subsistants.

Étant donné le plan de l'église, on pourrait la ranger parmi les petits édifices à une nef de trois travées, type qui était très répandu sur le territoire de la Serbie médiévale. L'église est, du point de vue des solutions architectoniques, ainsi que territorialement, la plus proche de Saint-Georges, dans le site archéologique appelé «Kastiljan», et du Saint-Archange qui se trouve dans l'enceinte du monastère de Tresije.

Selon les résultats des fouilles systématiques, la construction de l'église Saint-Georges, effectuée en trois phases, peut être située à la fin du XIVe siècle ou au début du XVe. Comme l'église du Saint-Archange, faisant partie du monastère de Tresije, remonte à la première moitié du XVe siècle — résultat obtenu par des sondages, malgré une reconstruction maladroite de 1940 — on pourrait prétendre que l'église de Velika Ivanča, vu les caractéristiques de son architecture, date, à son tour, de la même période.

Il est certain que cette église ne fut pas construite dans l'enceinte d'un monastère, mais qu'elle présente le type de ces nombreuses petites églises de village, bâties sous les despotes serbes, à l'époque où le territoire que ceux-ci gouvernaient, représentait le centre économique, culturel et religieux de l'État serbe. Elle fut dévastée probablement au cours du XVIIe siècle, lorsque ces régions devinrent le théâtre de fréquentes querres entre l'Autriche et la Turquie, ce qui entraîna un dépeuplement presque total de ces régions. Elle ne fut plus jamais rénovée sur cet emplacement et le village d'Ivanča que les sources historiques mentionnent pour la première fois en 1528, bâti, en 1866, une nouvelle église à un nouvel endroit, au centre actuel du village.